

УДК 378.112(09)''18''

Роль учених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів другої половини ХІХ століття у реалізації громадсько-просвітницьких ініціатив

Людмила Зеленська,
доктор педагогічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017) одним із завдань закладів вищої освіти є поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян, збереження і примноження моральної культури, наукових цінностей і досягнень суспільства.

Це спонукає заклади вищої освіти до розширення своєї місії, накреслення стратегій реалізації національно-культурницької й громадсько-просвітницької функцій в контексті суспільних викликів, зосередження зусиль та ресурсів усіх структурних підрозділів на розв'язанні поставлених завдань.

У зв'язку з цим актуалізується потреба неупередженого аналізу досвіду діяльності Харківського, Київського та Новоросійського університетів за цим на-

прямом на різних історичних етапах становлення й розвитку, виявлення чинників ефективної роботи їх окремих структурних підрозділів, зокрема вчених рад, із метою урахування позитивних надбань в умовах сьогодення й запобігання хиб і недоліків попередніх етапів.

Аналіз ступеня наукової розробки проблеми засвідчив, що напрями реалізації громадсько-просвітницької функції Харківського, Київського та Новоросійського університетів упродовж ХІХ ст. знайшли часткове висвітлення як у працях дореволюційних дослідників, зокрема Д. Багалія («Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч.1 (1802-1815)», «Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч.2 (1815-1835)», 1904); Д. Багалія, В. Бузескула,

М. Сумцова («Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905)», 1906); М. Владимирського-Буданова («История Императорского университета Св. Владимира», 1884); А. Маркевича («Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета: историческая записка экстраординарного профессора А.И. Маркевича и академические списки», 1890); В. Шульгина («История университета Св. Владимира: сочинение Виталия Шульгина, ординарного профессора университета Св. Владимира», 1860); Ф. Фортинського («Университет Св. Владимира в царствование Императора Александра III, 1881-1894», 1900) та ін., так і в узагальнюючих працях радянської й пострадянської доби («Харьковский государственный университет, 1805-1980: исторический очерк», 1980; «Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна за 200 років», 2004; «Історія Одеського університету (1865-2000)», 2000; «Енциклопедія Київського університету», 2014 та ін.), що присвячені ювілейним датам названих університетів, науково-педагогічній, культурно-просвітницькій та громадській діяльності окремих їх представників.

Науковому осмисленню порушваної проблеми сприяють монографії і статті сучасних дослідників — К. Астахової, В. Іващенко, Г. Косінової, С. Посохова, А. Таньшиної, Є. Черняк (Україна); А. Андрєєва, С. Вишленкової, К. Ільїної, Т. Костіної, Ф. Петрова, О. Феофанова (Росія), присвячені адаптації університетської ідеї на українських землях Російської імперії кінця XVIII — початку XIX ст., впливу університетів на суспільство й модернізацію міст. Найбільш повно визначена проблематика знайшла висвітлення у монографіях С. Посохова «Образы университетів Російської імперії другої половини XIX — початку XX століття в публіцистиці та історіографії» (2006), «Університет та місто в Російській імперії (друга половина XVIII — перша половина XIX ст.)» (2014).

Однак аналіз праць названих учених свідчить, що опубліковані в них дані лише побіжно торкаються діяльності загальноуніверситетських колегіальних органів, зокрема вчених рад, щодо реалізації університетами громадсько-просвітницької функції упродовж XIX ст.

Мета статті — на основі аналізу протоколів засідань учених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів другої половини XIX ст. виявити перелік справ громадсько-просвітницького характеру, що підлягали розгляду на їх засіданнях, та з'ясувати позицію загальноуніверситетських колегіальних органів щодо реалізації громадсько-просвітницьких ініціатив.

Вивчення історико-педагогічної літератури і архівних джерел дозволяє аргументовано стверджувати, що упродовж другої половини XIX ст. діяльність учених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів була тісно пов'язана з розв'язанням низки питань, які носили громадсько-просвітницький характер і були спрямовані на поширення освіти в місцевій громаді і поза її межами, популяризацію наукових знань у суспільстві в різних формах, започаткування роботи наукових і культурно-просвітницьких установ. Зокрема, регулярному розгляду на засіданнях учених рад підлягали справи, які торкалися:

— обговорення законопроектів, що мали на меті реорганізацію закладів освіти початкової й середньої ланки, а також внесення змін і доповнень до них. Так, на засіданні вченої ради університету Св. Володимира від 31 березня 1862 р. було заслухано доповідь спеціально створеного комітету під головуванням декана історико-філологічного факультету І. Нейкирха про розгляд статуту загальноосвітніх навчальних закладів і проекту загального плану облаштування народних училищ, запропонованих Міністерством народної освіти. Комітет виробив низку пропозицій, а також запропонував внести деякі зміни й доповнення до названих документів. Подані комітетом пропозиції знайшли

цілковиту підтримку й схвалення вченої ради й були передані через попечителя міністру [1, с. 19]. У зв'язку з поділом гімназій на класичні та реальні (за статутом 1864 р. — З.Л.), на засіданні вченої ради Харківського університету від 19 січня 1865 р. було порушено питання про необхідність включення до навчальних планів реальних гімназій короткого курсу латинської мови, щоб надати можливість їх випускникам вступати на фізико-математичний і медичний факультети університету. Після обговорення названого питання вчена рада більшістю голосів постановила порушити відповідне клопотання перед попечителем навчального округу [2, с. 23-31];

— призначення депутатів від університету для проведення підсумкових іспитів у гімназіях округу й здійснення візитацій. Зокрема, відповідно до клопотання попечителя навчального округу про призначення візитаторів для огляду гімназій Київського навчального округу, вчена рада університету Св. Володимира на засіданні 12 березня 1865 р. постановила: «Факультетам історико-філологічному й фізико-математичному обрати зі свого середовища професорів для відрядження в Подільську, Немирівську, Житомирську, Чернігівську, Білоцерківську, Новгород-Сіверську гімназії в травні поточного року» [3]. На засіданні 20 квітня 1865 р. відповідно до запиту попечителя навчального округу вчена рада Харківського університету призначила депутатами від університету для присутності під час проведення підсумкових іспитів в гімназіях Харкова проф. Лавровського й Потебню — з російської словесності; проф. Деларю, Шимкова та Морозова — з математики й фізики; проф. Тихоновича — з давніх мов; проф. Надлера — з історії і географії; викладачів Мало й фон-Відерта — з французької і німецької мов [4, с. 10-11]. У цілому, питання про доцільність направлення депутатів від університету для проведення гімназійних випробувань сприймалася неоднозначно. Якщо в уче-

них радах Новоросійського університету та університету Св. Володимира це питання не викликало заперечень, то в Харківському університеті 1867 р. з цього приводу було створено навіть спеціальну комісію. Члени комісії дійшли висновку, що професорські депутації до гімназій слід скасувати, щоб «відродити повну довіру до цих навчальних закладів». Як докази наводили такі аргументи: а) гімназії округу перебувають під безпосереднім і постійним контролем навчального керівництва, тому додатковий контроль з боку університетів є зайвим; б) для перевірки рівня знань випускників гімназій існують вступні іспити до університету; в) учителі гімназій працюють зі своїми вихованцями впродовж тривалого часу, тому в змозі більш об'єктивно оцінити їхні достоїнства. Натомість члени комісії вважали за доцільне запропонувати керівництву гімназій надсилати на адресу вченої ради спеціальні повідомлення з приводу тих молодих осіб, оцінки яких з певних предметів викликали заперечення з боку членів гімназійної ради або екзаменаторів. У той же час члени названої комісії погоджувалися з тим, що у разі виникнення потреби з боку окружного керівництва піддати особливому контролю ту чи іншу гімназію, вчена рада зобов'язана направити для цієї цілі своїх депутатів [5, с. 51-53];

— затвердження в званні вчителя народної школи, гімназії або домашнього наставника. Наприклад, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 27 листопада 1864 р. на підставі актів випробувань Чернігівської гімназії й висновку історико-філологічного факультету визнала Г. Ляхницького гідним звання вчителя міського приходського училища [6, с. 18-19]. На цьому ж засіданні було заслухано рапорт про складання іноземкою А. Андерс спеціальних випробувань на звання домашньої вчительки французької мови. Учена рада ухвалила з цієї справи таке рішення: «...а) визнати А. Андерс достойною звання домашньої вчительки; б) висновок ученої ради передати попе-

чителю навчального округу; в) просити останнього видати А. Андерс відповідне свідоцтво» [Там само];

— забезпечення належних санітарно-епідеміологічних умов у закладах освіти. Так, учена рада Харківського університету на засіданні 18 грудня 1865 р. затвердила перелік заходів, яких мають дотримуватися навчальні заклади Харківського навчального округу для попередження появи холери, як-от: створення умов для забезпечення вихованців гарячим харчуванням; миттєве вилучення осіб, у яких виявлено ознаки хвороби, з кола здорових дітей; надання своєчасної медичної допомоги. Кожен такий захід супроводжувався детальними правилами й указівками, які були розроблені медичним факультетом і схвалені вченою радою [7, с. 20-23].

Із середини ХІХ ст. предметом уваги з боку вчених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів стали й питання організації вищої жіночої освіти. Так, учена рада Харківського університету на засіданні 24 лютого 1861 р. ухвалила рішення про порушення клопотання перед Міністерством народної освіти щодо допущення жінок до слухання університетських лекцій. Однак міністерство не наважилося підтримати такий крок. Текст відмови, який надійшов на адресу вченої ради, було заслухано на її засіданні 21 серпня 1863 р. [8, с. 213].

Наприкінці 70-х років ХІХ ст. вчена рада названого університету виступила з ініціативою про відкриття Вищих жіночих курсів у Харкові. На одному з її засідань було розглянуто відповідний проект, поданий групою викладачів у складі В. Імшенецького, О. Потєбні, О. Стоянова, М. Бекетова, О. Кірпишківа та інших [9, с. 3]. Проект включав правила функціонування Вищих жіночих курсів, пояснювальну записку до них, а також статут проєктованого Товариства допомоги вищій науковій освіті жінок. Згідно з проєктом «Положення про вищі наукові курси для жінок в Харкові» відкриття постійних і систематичних курсів

для жінок, які б володіли знаннями в обсязі гімназій, мали на меті «забезпечення останніх правом доступу до вищої та спеціальної освіти, а також надання сім'ї та школі виховательок і вчительок з різнобічною й ґрунтовною науковою підготовкою, яка б не поступалася освіті, здобутій в університетах та інших вищих навчальних закладах» [Там само, с. 8]. Засновниками Вищих жіночих курсів вважалися професори Харківського університету та особи, які володіли правом викладати у вищій школі. До навчального плану Вищих жіночих курсів передбачалося включення повного переліку предметів історико-філологічного та фізико-математичного факультетів вітчизняних університетів або ж філософського — німецьких університетів. Термін навчання мав складати три роки. Слухачки, які вступали до одного з відділів таких курсів, зобов'язувалися вносити платню в розмірі 25 крб. за кожен семестр [Там само].

Укладачі названого проєкту передбачали й заснування в Харкові окремого Товариства допомоги вищій науковій освіті жінок, перед яким ставилися такі завдання:

- забезпечувати курси грошовими та іншими матеріальними засобами для придбання книг та інших навчальних посібників, оплати приміщень та утримання навчально-допоміжних установ;
- здійснювати адміністративне й господарське керівництво курсами;
- надавати матеріальну підтримку слухачкам курсів;
- забезпечувати останніх рекомендаціями для заняття відповідних посад [Там само, с. 8-9].

Названий проєкт здобув схвалення вченої ради Харківського університету і був переданий на затвердження Міністерства народної освіти. Проте в умовах політичної реакції кінця 70-х — початку 80-х років його не було реалізовано. Вищі жіночі курси в Харкові відкрилися лише 1907 року.

Цінним в цьому напрямі видається досвід роботи вченої ради університету Св. Володимира. Зокрема, на її засіданні 7 вересня 1876 р. було створено спеціальний комітет, до складу якого увійшли декан історико-філологічного факультету А. Селін, а також професори Іконников, Шклярєвський, Ващенко-Захарченко, Котлярєвський, Гарнич-Гарницький та Гогоцький, для укладання проекту відкриття Вищих жіночих курсів у Києві та розгляду шести навчальних програм, підготовлених із цією метою проф. А. Селіним [10, с. 6-7].

Вищезазначений проект здобув схвалення в міністерстві, а Вищі жіночі курси в Києві розпочали роботу з 1878 р. Наразі, вчена рада університету Св. Володимира доручила попередньо створеному комітету підготувати проект правил для проведення випробувань на звання вчительки всіх класів жіночих гімназій і прогімназій. Вироблений проект правил було подано на затвердження вченої ради 29 травня 1878 р. [11, с. 14]. Беручи до уваги, з одного боку, правила випробувань на звання вчителя гімназій та прогімназій, а з іншого — навчальні плани закладів середньої освіти, а також враховуючи призначення самих Вищих жіночих курсів (підготувати більш кваліфікованих викладачів для всіх класів жіночих інститутів і гімназій), комітет визнав за необхідне керуватися в цьому питанні загальними правилами випробувань для вчителів гімназій. З огляду на вищезазначене, комітет уклав програму випробувань на звання вчительки жіночої гімназії за чотирма напрямками: з російської мови та словесності, історії й географії, математики й фізики, природничої історії [12, с. 15-16]. До того ж комітет визнав доцільним проводити випробування слухачок жіночих курсів у комісіях при історико-філологічному й фізико-математичному факультетах, до складу яких мали входити викладачі тих предметів, з яких передбачався іспит згідно з програмою, а також декан факультету [Там само].

Отже, наведені дані дають підстави стверджувати, що питання організації початкової, середньої та вищої жіночої освіти в межах окремого навчального округу протягом другої половини ХІХ ст. були предметом спеціальної уваги з боку вчених рад вітчизняних університетів, що функціонували на українських землях Російської імперії, і передбачали розгляд навчальних програм та внесення змін і доповнень до них, забезпечення закладів освіти навчально-методичною літературою, організацію візитацій та здійснення контролю навчальних досягнень випускників гімназій, облаштування закладів освіти для жінок, затвердження претендентів у званні вчителя народної школи, гімназії або домашнього наставника тощо.

Геред форм реалізації просвітницької функції університетів протягом окресленого історичного періоду чільне місце посідала організація святкових університетських зібрань, які проходили за участі громадськості краю. Неодмінним атрибутом таких зібрань слугували актові промови, ораторська форма яких допомагала вченим пропагувати наукові ідеї серед широких верств населення, здійснюючи у такий спосіб просвітницький вплив на суспільство. Питання про визначення дати проведення святкового зібрання, затвердження його програми і, зокрема, тем актових промов, що пропонувалися науковцями для виголошення, покладалися на вчені ради. Святкові зібрання мали місце, як правило, один раз на рік (у Харківському університеті — 17 січня, університеті Св. Володимира — 8 січня, Новоросійському університеті — 30 серпня). Наприклад, учена рада Новоросійського університету на засіданні 31 травня 1868 р. 16 голосами проти двох схвалила тему під назвою «Про сучасні завдання у вивченні давньої літератури», запропоновану виконувачем обов'язки доцента Некрасовим, для оприлюднення на святковому акті. Названу промову було вирішено надрукувати за рахунок університету до дня проведення святкового акту [13, с. 21].

Учена рада університету Св. Володимира на засіданні 18 жовтня 1885 р., заслухавши рапорт медичного факультету про доручення екстраординарному проф. Г. Рейну виголосити в день святкового акту 8 січня 1886 р. промову, схвалила запропоновану для цієї мети тему під назвою «Великі реформи в сучасному акушерстві й хірургії». На підставі ст. 30 статуту 1884 р. рішення вченої ради було передане на затвердження попечителя округу [14, с. 61].

Іншою формою популяризації наукових знань у суспільстві протягом другої половини ХІХ ст. виступали публічні лекції. Згідно з університетським законодавством право порушувати клопотання про відкриття публічних курсів, а також затвердження програм публічних лекцій належало вченим радам. Перші паростки діяльності вчених рад університетів, що функціонували на українських землях у складі Російської імперії, у цьому напрямі зафіксовано в 30-і роки ХІХ ст. Так, 1837 року на одному із засідань учена рада університету Св. Володимира ухвалила рішення подати на затвердження попечителя й міністра проект відкриття при університеті публічних курсів з практичної механіки, технології, малювання, креслення, а також купецького рахівництва. Такі курси було відкрито в названому університеті впродовж 1838-1839 рр., за виключенням малювання, креслення та купецького рахівництва, які було замінено на лекції з технічної хімії [15].

Однак, наприкінці 40-х — початку 50-х років ХІХ ст. просвітницькі прагнення університетів зазнали насильницького пригнічення. З новою силою вони спалахнули лише в другій половині ХІХ ст. Характерною рисою публічних лекцій в означений період стало те, що вони передбачали не лише поширення знань у суспільстві, але й наповнення їх новим ідейним змістом [16, с. 192]. Провідниками цих тенденцій виступали, в першу чергу, вчені ради університетів. Зокрема, 1863 року вчена рада університету Св. Воло-

димира прийняла рішення про відкриття «постійних безкоштовних публічних лекцій з предметів, найбільш цікавих для публіки» з метою розповсюдження в суспільстві «істинних відомостей про урядові реформи» [17, с. 132].

У період суспільних змін і промислового перевороту особливу увагу громадськості привертала лекції з політичної економії, історії, теорії права, природничих наук тощо. У зв'язку з цим, наприклад, учена рада Харківського університету протягом 1865 р. надала дозвіл на проведення публічних лекцій проф. Морозову — з фізики, проф. Шимкову — з хімії, проф. Каченовському — з права, проф. Лавровському — про діяльність М. Ломоносова [8, с. 213].

За читання публічних лекцій викладачі університету одержували додаткову грошову винагороду із коштів державного казначейства. Так, на засіданні вченої ради університету Св. Володимира від 22 квітня 1870 р. було заслухано рапорт ординарного професора Алексєєва стосовно проведених ним публічних лекцій з хімії за період з 7 лютого по 28 березня поточного року. У рапорті зазначалося, що протягом окресленого періоду відбулося 6 двогодинних лекцій (в суботу з 7 до 9 вечора). Читання здійснювалися згідно з затвердженою вченою радою програмою й супроводжувалися дослідями. Кількість слухачів досягла 300 осіб і обмежувалася лише самим приміщенням. На підставі рапорту вчена рада постановила: «Просити попечителя Київського навчального округу про виплату проф. Алексєєву за прочитані лекції з хімії коштів у розмірі 142 крб. 85 коп. із суми 971 крб. 45 коп., призначених згідно з кошторисом на виплату винагороди за публічні лекції; програму лекцій надрукувати в «Університетських вістях» [18, с. 42-43].

Предметом особливої уваги вчених рад слугували й справи про відкриття публічних курсів, що давали не лише знання, але й формували уміння й навички їх практичного застосування в повсякден-

ному житті. Наприклад, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 1 листопада 1863 р. розглянула справу про започаткування публічних курсів технічних і механічних наук, які б надали змогу отримати технічну освіту ремісникам і простим механікам. Учена рада ухвалила рішення про порушення відповідного клопотання перед попечителем щодо відкриття названих курсів при народних училищах округу [19, с. 24-25].

В аспекті порушеного питання привертає увагу й той факт, що вчені ради надавали дозвіл на читання публічних лекцій не лише викладачам університетів, але й учителям гімназій, училищ, а також громадським діячам. У такому випадку програми публічних лекцій направляли для попереднього розгляду до факультетів, а рішення приймалося на підставі висновку фахівців відповідної галузі наук. Наприклад, учена рада Новоросійського університету на засіданні 7 березня 1866 р. на підставі відзиву проф. Маркузена й доц. Абашева схвалила програму публічних лекцій, запропоновану виконувачем обов'язки інспектора Таганрозької гімназії Боровським [20, с. 37]. Однак, нерідко траплялися й випадки відмови у наданні такого дозволу, що свідчить про неформальний підхід учених рад до вирішення окресленого питання. Так, 1864 року для затвердження вченою радою Харківського університету була подана програма публічних лекцій учителя Орловської гімназії Верховського. Після попереднього її розгляду, юридичний факультет надав висновок такого змісту: «Програма Верховського включає лише перелік тем, за якими не можна скласти уявлення ні про зміст, ні про дух та спрямованість названих лекцій». Учена рада відмовила вчителю Верховському у порушеному клопотанні, а висновок юридичного факультету направила для ознайомлення попечителю [8, с. 212].

Аналогічні випадки мали місце й в університеті Св. Володимира. Зокрема, вчена рада названого університету на підставі клопотання попечителя Київського на-

вчального округу 12 березня 1865 р. розглянула програму публічних лекцій про лікування хвороб засобами тваринного магнетизму, запропоновану дворянином Поляковим. Зважаючи на те, що медичний факультет надав негативний відзив щодо тематики та змісту запропонованих лекцій, які «сприяють розповсюдженню хибних понять про засоби лікування хвороб», учена рада відхилила названу програму. Рішення вченої ради було доведено до відома попечителя навчального округу [3, с. 4].

Отже, вищезазначене дає змогу дійти висновку, що така форма популяризації знань у суспільстві, як публічні лекції й курси, у досліджуваний період перебувала під контролем учених рад й зумовлювала безпосередню участь останніх, перше, в наданні дозволу як викладачам університету, так і стороннім особам на їх проведення, по-друге, — призначенні відповідної винагороди лекторам.

Г еред справ громадсько-просвітницького характеру, які підлягали розгляду на засіданнях учених рад, на окрему увагу заслуговують ті, що були пов'язані з ушануванням видатних співвітчизників за їхні літературні й наукові здобутки. Так, на засіданні вченої ради Харківського університету від 2 листопада 1878 р. були відзначені заслуги місцевого літературного й громадського діяча Г. Квітки. Зважаючи на це, учена рада доручила проф. Потебні прочитати публічну лекцію про діяльність Г. Квітки на Харківщині [8, с.194]. На засіданні вченої ради названого університету від 22 травня 1880 р. було заслухано й схвалено текст адреси, укладеної проф. Потебнею у зв'язку з відкриттям у Москві пам'ятника О. Пушкіну. Зокрема, в адресі зазначалося: «...пусть же сбываются чаяния поэта («к нему не зарастет народная тропа»), но не в применении лишь к одной, хотя и великой его личности, а в смысле преуспевания как народности, так и все-народности русской литературы, пусть свободно растет среди русского народа образование об руку с благосостоянием и

пусть перестанет книжный русский человек чувствовать себя одиноким среди своего народа, пусть ширится русская литература и за нынешними своими пределами, но лишь силою своих собственных достоинств» [Там само]. Аналогічний акт мав місце й на засіданні вченої ради Харківського університету від 12 травня 1881 р., де було затверджено текст адреси М. Пирогову з приводу п'ятдесятиріччя його наукової діяльності. Для вручення адреси були відряджені проф. Зарубін і Грубе [Там само].

Поряд із цим, мали місце й святкові засідання вчених рад, які влаштували на честь видатних діячів науки і культури, зокрема, апостола слов'ян Мефодія, Сергія Радонежського, Григорія Сковороди, Михайла Ломоносова, Василя Каразіна та інших. Наприклад, учена рада Харківського університету 1872 року напередодні сторіччя від дня народження В. Каразіна виступила з пропозицією вшанувати пам'ять цього діяча спорудженням пам'ятника. Для реалізації вищезазначеної пропозиції було ухвалено рішення звернутися до керівника губернського дворянства, Харківського міського голови, а також до земської управи. Висловлена пропозиція знайшла позитивні відгуки й схвалення в середовищі місцевої громади, про що свідчать надіслані на адресу вченої ради Харківського університету відзиви. На їх підставі вчена рада на засіданні 9 січня 1875 р. прийняла рішення про порушення клопотання перед попечителем щодо відкриття Всеросійської підписки на спорудження в Харкові пам'ятника В. Каразіну й заснування стипендії його імені при університеті [21, с. 5-7].

Утім, реалізація вченими радами Харківського, Київського та Новоросійського університетів громадсько-просвітницької функції упродовж другої половини ХІХ ст. не обмежувалася лише суто культурно-просвітницькими заходами в стінах навчальних закладів, але й торкалася організації важливих суспільних починань, як-от:

— надання підтримки у функціонуванні загальноросійських наукових товариств (наприклад, Російського технічного товариства, Південноросійського товариства технологів, місцевих товариств, не пов'язаних з університетом, тощо). Так, учена рада Новоросійського університету 1867 року, заслухавши запит Російського технічного товариства щодо можливого сприяння в облаштуванні його бібліотечних фондів, затвердила список книг, які університет може передати на користь названого товариства [22, с. 39];

— допомоги в організації й проведенні наукових з'їздів. Зокрема, 1867 року вчена рада Новоросійського університету ухвалила рішення взяти участь у проведенні другого статистичного з'їзду, який мав відбутися в Одесі 5 травня 1868 р. З цією метою було доручено проф. Тамлісестову та доц. Вольському підготувати програму із сільськогосподарської статистики й визначити коло питань, які можуть бути порушені депутатами від університету на цьому з'їзді [Там само, с. 28]. Напередодні проведення з'їзду російських природодослідників у Києві вчена рада університету Св. Володимира на засіданні 6 березня 1870 р. затвердила склад розпорядчого комітету, обраного фізико-математичним факультетом під головуванням проф. Авенаріуса для попереднього обговорення питань щодо організації запланованого з'їзду [23, с. 69]. 1872 року вчена рада названого університету підтримала клопотання групи професорів у складі В. Іконнікова, В. Антоновича, А. Лошкарьова, І. Хруцова та інших щодо проведення 1874 року в Києві третього археологічного з'їзду. У резолюції вченої ради, зокрема, зазначалося, що ініціатива, виявлена з боку професорів університету, забезпечить міцне підґрунтя для реалізації такого просвітницького наміру й слугуватиме запорукою успішності проведеного заходу [24, с.11];

— обрання депутатів для участі у роботі наукових форумів, конференцій, конгресів, виставок, які проводилися як у Росії, так і за кордоном. Приводом для

цього послугувало звернення комітету С.-Петербурзького університету до вчених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів про надання можливої допомоги в підготовці й проведенні першого з'їзду природодослідників. Зокрема, у зверненні зазначалося: «З'їзди російських природодослідників, будучи справою спільною для всіх працівників Росії на ниві природознавства, мають викликати з боку університетів особливу турботу. Університети — справжні хранителі вищих інтелектуальних інтересів нашого суспільства: їм належить честь, але на них лежить і обов'язок розповсюдження вищих знань, усіляко полегшуючи й стимулюючи вивчення науки, в якій полягає істинна основа розвитку, добробуту й величі вітчизни. З'їзди російських природодослідників в університетських містах можуть перетворитися на один із дієвих засобів для досягнення поставленої мети. Тому найкращим доказом співчуття у цьому напрямі може слугувати особиста присутність кожного із членів відповідного факультету на з'їзді або ж окремих його представників [22, с. 29].

З огляду на вищезазначене, вчена рада університету Св. Володимира 1872 року направила своїх депутатів для участі у святковому відкритті політехнічної виставки, яку проводило Імператорське товариство шанувальників природи, антропології й етнографії, що функціонувало при Харківському університеті [24, с. 11]. На засіданні 2 березня 1874 р. учена рада Новоросійського університету затвердила депутатами для участі в третьому археологічному з'їзді (м. Київ) проф. Григоровича від історико-філологічного факультету та проф. Павлова й доц. Кондакова від юридичного факультету [26, с. 66]. 1900 року вчена рада Харківського університету направила шістьох представників медичного факультету на XIII Медичний конгрес. Депутатом від Харківського університету на Міжнародний конгрес філологів у Римі (1903 р.) було обрано проф. Лазаровича-Шепелевича [16, с. 248];

— сприяння в облаштуванні громадсько-просвітницьких закладів і установ (недільних шкіл, громадських бібліотек, читалень, архівів тощо). Так, 1861 року за підтримки членів ученої ради в Харкові було відкрито перші в Україні недільні школи. Показово, що одна з них розташовувалася у приміщенні Харківського університету. Незважаючи на короткотривалість функціонування недільних шкіл (були закриті 1862 року через тиск «зверху» — З.Л.), їх діяльність підготувала ґрунт для створення Харківського товариства грамотності (1869 р.) — культурно-просвітницької організації, мета якої полягала в «посильному поширенні грамотності й початкових корисних знань у межах, дозволених законом» [16, с. 193–194]. Учена рада Новоросійського університету, визнаючи важливість відкриття в Одесі Центрального архіву, який би об'єднав усі важливі документи, що стосуються населених пунктів південного краю, на засіданні 2 березня 1874 р. ухвалила рішення просити попечителя порушити клопотання перед Міністерством народної освіти про започаткування в Одесі Центрального південноросійського архіву, а також залучення до упорядкування паперів Новоросійського генерал-губернатора університетських викладачів: ординарних професорів Григоровича, Смирнова, Некрасова, Леонтовича, Павлова та доцента Кочубинського [26, с. 66]. Опікуючись питаннями функціонування громадських бібліотек, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 21 грудня 1864 р. розглянула звернення голови комітету Карамзінської бібліотеки м. Симбірська взяти участь у відродженні цього просвітницького закладу, що зазнав значних руйнувань і втратив частину своїх фондів через пожежу. Учена рада визнала за необхідне звернутися з особливими листами до професорів і викладачів університету з проханням надати пожертвування на користь Карамзінської бібліотеки [6, с. 38]. За активної участі членів ученої ради Харківського університету (Д. Багалія, М. Бекетова, М. Сумцова, О. Кірпічнікова,

В. Данилевського, Г. Цехановського та ін.) 1886 року в Харкові було відкрито публічну бібліотеку [16, с. 195].

Водночас, учені ради виявляли турботу стосовно досліджень місцевого краю в науково-практичному плані. Справи практичного характеру, пов'язані з пошуком шляхів поліпшення санітарної ситуації в регіоні, благоустрою університетських міст, розвитком промисловості, сільського господарства, транспорту тощо, на їх засіданнях не були поодинокими. Зокрема, вчена рада Харківського університету 1864 року підтримала пропозицію проф. Леваковського й Борисяка про видання спеціального збірника матеріалів з геології Південної Росії, який мав слугувати підґрунтям для розвитку гірничої промисловості краю [Там само, с. 215]. Відповідно до запиту місцевої громади професорська колегія названого університету доручила проф. Степанову зробити доповідь на земських зборах про методи боротьби зі шкідниками сільського господарства [27, с. 79]. 1865 року вченою радою цього ж університету було затверджено вироблені медичним факультетом засоби запобігання проти розповсюдження в губернії холери [8, с. 215]. Учена рада Новоросійського університету 1868 року на вимогу поміщиків Херсонської губернії надала дозвіл на відкриття при університеті дослідної сільськогосподарської ферми, а також проведення спеціальних досліджень при хімічній лабораторії та фізичному кабінеті [28, с. 671].

Отже, вивчення досвіду роботи вчених рад Харківського, Київського та Новоросійського університетів упродовж другої половини ХІХ ст. дозволяє стверджувати, що розв'язання питань організаційно-просвітницького, культурно-просвітницького, громадського характеру постійно перебували в полі їх зору. Учені ради як органи законодавчої влади на рівні університетів своїми рішеннями сприяли: організації навчального процесу в закладах освіти початкової й середньої ланки округу (обговорення законопроектів, що мали на меті реорганізацію

закладів освіти початкової й середньої ланки, а також внесення змін і доповнень до них; здійснення контролю навчальних досягнень учнів, підготовка й атестація учительських кадрів, забезпечення навчально-методичною літературою тощо); започаткуванню вищої жіночої освіти в регіоні; популяризації знань серед місцевої громади шляхом проведення святкових університетських зібрань, виголошення актових промов, відкриття публічних курсів та лекцій, проведення наукових з'їздів, конгресів, форумів, виставок; розвитку наукових товариств; ушануванню видатних співвітчизників за їх літературні й наукові здобутки; функціонуванню громадсько-просвітницьких закладів і установ (недільних шкіл, громадських бібліотек, читалень, архівів тощо); проведенню досліджень місцевого краю в науково-практичному плані.

Література

1. *Протоколи* засіданий Совета университета Св. Владимира 23-го и 31-го марта и 19-го апреля 1862 года // Унив. известия. — 1862. — № 4. — С. 1-49.
2. *Протоколи* засіданий Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. № 1. — Харьков : Тип. ун-та, 1865. — 44 с.
3. *Протоколи* засіданий Совета университета Св. Владимира 12-го и 26-го марта 1865 года, с приложенными // Унив. известия. — 1865. — № 5. — С. 1-30.
4. *Протоколи* засіданий Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. № 4. — Харьков : Тип. ун-та, 1865. — 30 с.
5. *Протоколи* засіданий Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. № 3. — Харьков : Тип. ун-та, 1867. — С. 47-88.
6. *Протоколи* засіданий Совета университета Св. Владимира 27 ноября, 18-го и 21-го декабря 1864 года // Унив. известия. — 1865. — № 1. — С. 1-50.

7. *Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним.* № 10. — Харьков : Тип. ун-та, 1865. — 42 с.
8. *Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905), составленный профессорами Д. И. Багалеем, Н. Ф. Сумцовым, В. П.* — Харьков : Тип. А. Дарре, 1906. — 329 с.
9. *Сумцов Н. Ф.* Материалы для истории Харьковского университета. — Харьков, 1894. — 23 с.
10. *Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 7-го сентября, 24-го сентября и 8-го октября 1876 г.* // Унив. известия. — 1876. — № 12. — С. 1–77.
11. *Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 3-го, 7-го и 9-го сентября 1865 года, с приложениями* // Унив. известия. — 1865. — № 10. — С. 1–30.
12. *Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 29-го и 31-го мая 1878 года* // Унив. известия. — 1878. — № 11. — С. 1–61.
13. *Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета.* № 2. — 1869. — 39 с.
14. *Извлечения из протоколов заседаний Совета университета Св. Владимира с 25-го мая по 18-е октября 1885 г.* // Унив. известия. — 1885. — № 11. — С. 15–67.
15. *Шульгин В.* История университета Св. Владимира : сочинение Виталия Шульгина, ординарного профессора университета Св. Владимира. — СПб. : [б. и.], 1860. — 230 с.
16. *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев, В. І. Кадєєв, С. І. Посохов [та ін.].* — Харків : Фоліо, 2004. — 750 с.
17. *Юбилейный акт Императорского университета Св. Владимира 8 января 1884 г.* — К. : [б. и.], 1885. — 304 с.
18. *Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 20-го марта, 3-го и 22-го апреля 1870 года* // Унив. известия. — 1870. — № 6. — С. 1–51.
19. *Протокол заседания Совета университета Св. Владимира, 1-го ноября 1863 г.* // Унив. известия. — 1863. — № 1–9. — С. 1–36.
20. *Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета.* № 1. — 1866. — 67 с.
21. *Протокол заседаний Совета Императорского Харьковского университета, 9 января 1875 года* // Записки Императорского Харьковского университета. — 1875. — Т. 1. — С. 5–7.
22. *Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета.* № 4. — 1867. — 77 с.
23. *Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира, 18-го февраля и 6-го марта 1870 года* // Унив. известия. — 1870. — № 5. — С. 1–78.
24. *Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 7-го и 12-го мая 1872 года* // Унив. известия. — 1872. — № 7. — С. 1–38.
25. *ЦДІА України.* Ф.707, Оп. 6, Спр. 134 «Представление Совета Киевского университета попечителю Киевского учебного округа о посылке в Питер ординарного профессора Траутфеттера на торжественный акт по случаю 200-летия Гельсингдорского университета», 1840, Арк. 1.
26. *Протоколы заседаний Совета Императорского Новороссийского университета с 4-го января по 2-е марта 1874 года* // Записки Императорского Новороссийского университета. — 1874. — Одесса, 1874. — Т. 13. — С. 1–86.
27. *Харківський університет — рідному місту / В. В. Кравченко, С. І. Посохов, С. О. Наумов [та ін.].* — Харків : НМЦ «СД», 2004. — 200 с.
28. *Маркевич А. И.* Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета : ист. записка экстра-ординарного профессора А. И. Маркевича и академические списки. — Одесса : Эконом. тип., 1890. — 734 с.

02.01.2018